AMIR TEMUR - MARKAZLASHGAN DAVLAT ASOSCHISI

Dostonbek Boydedayev Xusniddin o‘g‘li
Namangan davlat universiteti Tarix yo‘nalishi talabasi
boydedayevdostonbek7@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada yurtimiz davlatchiligi tarixining eng buyuk siymosi, o‘zbek xalqining tarixiy-milliy qahramoni, vatanimiz tarixida o‘chmas iz qoldirgan shaxs- Amir Temurning yirik saltanat poydevorini qurish va unga asos solish yo‘lidagi harakatlari, bu borada sodir bo‘lgan voqealar haqida so‘z boradi.

Kalit so‘zlar: Amir Temur, Movarounnahr, Amir Husayn, Samarqand, qurultoy, markaziy boshqaruv, saltanat, amir, poytaxt.

Annotation: This article talks about the actions of Amir Temur, the greatest figure in the history of the statehood of our country, the historical and national hero of the uzbek people, the person who left an indelible mark in the history of our country and the events that happened in this regard.

Keywords: Amir Temur, Movarunnahr, Amir Husayn, Samarkand, convention, central management, kingdom, amir, capital.

XIV asrning 50-yillaridagi og‘ir siyosiy vaziyatdan chiqib olgan Amir Temur endi avvalgisidan ko‘ra anchagina kuchliroq bo‘lgan siyosiy va harbiy qudratga ega edi. Shu bilan birga uning qarshisida avvalgisidanda xatarliroq bo‘lgan dushmanlar turardi. Ularga qarshi turish uchun Amir Temur yanada ko‘proq tarafdorlarga va yanada ulkanroq qudratga ega bo‘lishi lozim edi. Shunday vaziyatda Amir Temur o‘z davlatini tashqi xatarlardan saqlab qolish yo‘li sifatida musataqil markazlashgan davlat tuzishni tanladi. Tabiiyki, bu ish osonlikcha sodir bo‘lmas edi.

Biz bugun aynan mana shu murakkab ishni Amir Temur qanday uddalagani, bu yo‘lda u duch kelgan qiyinchilik va to‘siqlar hamda ularni qanday yengib o‘tgani haqida fikr yuritamiz.

XIV asrning 60-yillarida Movarounnahrda hukm surgan og‘ir siyosiy va iqtisodiy vaziyat mamklakatni birlashtirib, kuchli bir davlat tashkil etishni talab qilmoqda edi. Amir Temur o‘z zamonasining bunday talabini boshqa amirlarga nisbatan yaxshiroq tushunardi. Shuning uchun ham u markazlashgan davlat tuzishga kirishdi. Bunday maqsadni amalga oshirishda u ruhoniylar, harbiylar, savdogarlar va shahar hunarmandlari tabaqalariga suyanadi. Amir Temur bu ulkan maqsadni ro‘yobga chiqarish ishini, avvalo, ichki g‘animlarga qarshi kurashdan boshladi[1].

Amir Temurning qudrati ortgani sari unga bo‘lgan ishonch ham ortib borardi. Lekin Temurbek bu darajada yuksalguncha ancha qiyinchiliklarni booshdan kechirib, toblangandi. U “Temur tuzuklari”da o‘tmishdagi qiyinchiliklardan birini quyidagicha eslaydi: “O‘sha vaqtda davlatimning kuchi ketib, saltanatimning asosi yemirila boshladi. Chunonchi, menga ergashgan yo‘ldoshlarim o‘n ikki kishidan ortiq emas edi. Ulardan yettitasi otliq, uch kishi esa piyoda edilar. Ulardan boshqa men bilan hech kim qolmagandi”[2].

Ko‘rinib turibdiki, Amir Temur mana shunday qiyin sharoitlardan ham chiqib keta oladigan darajada salohiyatga ega edi. Dushman qo‘lida asir tushib qolgan paytlarida ham Temur hech qachon taslim bo‘lish haqida o‘ylamadi. Natijada shu va shu kabi boshqa qiyinchiliklardan chiqib, asta-sekin qudrati ortib borgan Amir Temur endi o‘z ichidan chiqqan dushman- Amir Husaynga qarshi kurashga kirishdi.

Amir Temur va Amir Husayn orasidagi munosabatning keskinlashuvi ular o‘rtasida to‘qnashuvlarga olib keladi. 1367-yil boshidan to 1370-yil bahorigacha bo‘lgan vaqt ichida bunday to‘qnashuvlar bir necha marta yuz beradi. Ular ikki marta yarashishadi[3]. Ikkala amir o‘rtasidagi asosiy to‘qnashuv 1370-yil aprelida Balx yaqinida yuz berdi. Amir Husayn batamom yengilgach, Amir Temur huzuriga o‘z o‘g‘lini yuborib, gunohidan kechishini va Makkaga hajga borishga ruhsat berishini so‘raydi. Amir Temur bu iltimosga rozilik berayotgan bir paytda Amir Husaynning o‘zini ham qo‘llari bog‘liq holda olib kirishadi. Amir Temur uning aybini kechiradi lekin Movarounnahrning nufuzli beklari hamda Amir Temurning yaqinlari bunga qarshi chiqishadi. Bu haqida ayrim manbalarda quyidgicha ma’lumot keladi:

“Orada bo‘lib o‘tgan voqealar, tortishuvlar, makr-xiylalar va hatto, kuchli to‘qashuvlar natijasida Amir Husayn va qo‘shinlari mag‘lubiyatga uchradi, uning o‘zi esa aholining qarshiligiga qaramay Balxda qo‘lga olindi. Temurbek uning hayotini saqlab qolmoqchi bo‘lgan, ammo uning safdoshlaridan ayrimlari Amir Husaynning ortidan xufiyona kuzatib, o‘z xo‘jalarining xohishiga qarshi uni o‘ldirishgan[4]. Bu ma’lumotning qay darajada haqiqatga yaqin ekanini bilib bo‘lmaydi.

Lekin haqiqat shuki, Amir Husaynning kallasi uzilayotgada Amir Temur eski kunlar xotiri sababli bu jarayonni ko‘rib tura olmaydi. Shuningdek, Amir Husaynning kallasi olingandan so‘ng, unga xayrixoh bo‘lgan o‘g‘illari ham o‘ldiriladi.

Ikki o‘rtadagi so‘nggi jang oldidan Amir Temur qo‘shini Termiz yaqinidagi Biyo qishlog‘iga yetganida uning huzuriga taniqli ulamolardan Sayyid Baraka tashrif buyuradi. Sayyid Baraka Amir Temur faoliyatini qo‘llab-quvvatlab, unga oliy hokimiyat ramzi nog‘ora bilan bayroq tortiq qilib, uning buyuk kelajagidan bashorat

qiladi[5]. Bu voqea siyosiy ahamiyat kasb etgan. Chunki musulmon odatlariga ko‘ra, nog‘ora bilan bayroq toj-u taxt ramzi hisoblanar edi.

Shundan so‘ng, 1370-yil 9-aprel, chorshanba kuni nufuzli amirlardan Shayx Muhammad Sulduz, Kayxisrav Xuttaloniy, O‘ljoytu apardi, Dovud dug‘lot, Sarbug‘o Jaloyir, Joku Barlos, Muayyad Arlot, Badaxshon hokimi Shayx Muhammad, Husayn Bahodir hamda boshqa amirlar va sardorlar, sayyidlardan Sayyid Baraka, termizlik aka-uka sayyidlar Abul Maoliy va Ali Akbar kabilar xuzurida Amir Temur hokimiyati bir ovozdan tan olinadi[6]. Bu vaqtda Amir Temur endigina o‘ttiz to‘rt yoshga kirgan edi. Shu tariqa mo‘g‘ullarga 150 yillik siyosiy qaramlik, yurtdagi boshboshdoqlik, iqtisodiy va madaniy taraqqiyotdagi qoloqlik davriga rasman chek qo‘yilib, davlatimiz mustaqilligi tiklangan.

Amir Temurning taxtga kelishi haqida quyidagi ma’lumot ham bor: “O‘zingizni xon deb emas, amir deb e’lon qiling. Chunki siz faqat Movarounnahr hukmdorligi bilan cheklanmaysiz. Alloh sizga yetti iqlim hukmronligini inoyat etgan”[7].

Ushbu fikrlar Amir Temurga piri Sayyid Baraka tomonidan aytilgan edi. Bu vaqtda Amir Temur qanday qilib Chingizxon va Chig‘atoy avlodlarini sharmanda qilish, ularni o‘z qo‘lida qo‘g‘irchoq qilib o‘ynatish mumkinligi haqida o‘ylayotgan edi. Tabiiyki, unga pirining gaplari to‘liqligicha ma’qul keladi. Natijada Temurbekni saylashdan avval Sayyid Baraka xalqdan rozilik so‘raydi. Butun aholi Temurbekning amir lavozimini egallashini ma’qullashadi. Shundan so‘ng Amir Temur rasman hukmdor deb tan olindi hamda unga Sohib ul-qiron unvoni beriladi. Sohib ul-qironning ma’nosi- yulduzlar hukmdori, yulduzlar bir joyga kelganda tug‘ilgan humkdor degani edi.

Bundan tashqari, yakunda hukmron deb tan olingan Amir Temurga Sayyid Baraka oltin kamar, hashamdor qilich hamda yoqut isirg‘a ham tortiq qiladi.

Hukumatni qo‘lga olgan Amir Temur endigi maqsad sifatida ichki birlikni mustahkamlash va muammolarni bartaraf etishga qaror qildi. U ishni Amir Husayn tortib olgan pul va zeb-ziynatlarni egalariga to‘laligicha qaytarishdan boshladi. Keyin esa o‘ziga qarshi kurashda Amir Husaynni qo‘llab-quvvatlaganlarni qatl ettiradi. Chunki ushbu kuchlarda Amir Temurga nisbatan xali ham xusumat saqlanib qolgan bo‘lishi mumkin edi hamda bu narsa Amir Temurning kuchli davlat qurish g‘oyalariga salbiy ta’sir ko‘rsatib, muxolifat guruhini shakllantirishi mumkin edi.

Amir Temur dastlab poytaxt sifatida Keshni tanlamoqchi bo‘ladi. Lekin uning ancha chetda joylashganligi, qish paytida qatnovning qiyinlashishiga sabab bo‘ladigan iqlimi, dengiz sathidan balandligi hamda yangi binolar qurish

imkoniyatini cheklanganligi sababli Amir Temurning bu g‘oyasi amalga oshmay qoladi.

Ichki birlikni anchayin yaxshilagan Amir Temur endilikda markazlashgan davlat tuzishga qaror qiladi. Shu maqsadda u 1370-yil iyul oyida Samarqandda qurultoy chaqiradi. Unda Shibirg‘on hokimi Zinda Chashmdan boshqa Movarounnahrning barcha amirlari va qabila boshliqlari to‘planadi. Yig‘ilganlarning barchasi Amir Temurning hokimiyatini tan oladi. Samarqand davlat poytaxti deb e’lon qilinadi. Bu yerda yangi imoratlar qad ko‘taradi. Davlatda qonun va tartib ishlari joriy etiladi. Maxsus qo‘shin tuzilib, unga katta imtiyozlar beriladi. Yirik harbiy bo‘linmalar rahbarligiga Joku Sayfuddin, Abbos Iskandar, A’lam Shayx, Ardasher Qavchin va boshqalarni tayinlaydi[8].

Qurultoyda ishtirok etmasdan bo‘ysunmaslik siyosati yuritgan Shibirg‘on hududi 1370-yilning o‘zidayoq bo‘ysundiriladi. Shu tariqa Amir Temurning markazlashgan davlati tashkil topadi.

Bularning barchasiga Amir Temur o‘zining tinim bilmasligi, qat’iyatliligi hamda aql-zakovati bilan erishadi. Bu borada Beatris Mants Amir Temurga: “Kuchli xarakter sohibi, mohir siyosatchi va lashkarboshi, ilmli inson”-deb ta’rif bergan[9].

Bu Amir Temurning mustaqil markazlashgan davlat tashkil etish yo‘lida qilgan harakatlarining qisqacha bayoni edi. Ushbu tarixiy voqealar hamda dalillardan biz shuni tushunib yetamizki, bugungi kunda Amir Temurga nisbatan ishlatiladigan ijobiy ta’riflar, butun dunyo e’tirofi, uning nomi bilan birga qo‘shib aytiladigan turli unvon va maqtovlarning birortasi o‘z-o‘zidan paydo bo‘lib qolgan emas. Bularning barchasini ortida Amir Temurning cheksiz mehnati, sabr-toqat va matonati, qat’iyati, yurt ravnaqi yo‘lida sarflangan umrining katta qismi yotadi. Bu ulug‘ da’vo yo‘lida taqdir tomonidan kelgan sinovlar Amir Temurni aslo to‘xtatib qo‘ymadi. Aksincha, o‘z da’vosi yo‘lida duch kelgan har qanday sinov va mashaqqatlarga Temur o‘z aql-zakovati, idroki, keng va chuqur mulohaza qila olish, uzoqni ko‘ra olish qobiliyati orqali yechim topa oldi, barcha og‘ir vaziyatlardan chiqib keta oldi. Shuning uchun ham u buyuklar qatoridan joy ola bildi, shuning uchun ham uni yuzlab yillar o‘tsa ham o‘z xalqi, o‘z millati birdek ardoqlab, qadrlab kelmoqda. Xalqning Amir Temurga nisbatan bugunga qadar saqlanib qolgan hurmati davriy emas, aksincha, abadiydir!

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. https://azkurs.org/mavzu-amir-temurning-oz-davlat-chegaralarini-kengaytirish-uchu.html?page=4

2. B. Ahmedov. Temur tuzuklari. T.: Yoshlar nashriyot uyi, -2018. –B. 31.
3. С. Саидкосимов. Амир Темур жахон тарихида. Т.: Шарк, -1996. –Б. 46.
4. Люсъен Кэрэн. Амир Темур салтанати. Т.: Маънавият, -1999. –Б. 26.
A. Muhammadjonov. O‘zbekiston tarixi. T.: Sharq, -2017. –B. 114.
5. Азамат Зиё. Узбек давлатчилиги тарихи: (Энг кадимги даврдан Россия боскинига кадар). Т.: Шарк, -2001. –Б. 158.
6. Х. Содиков. Амир Темур салтанатида хавфсизлик хизмати. Т.: Art flex, -2010. –Б. 88.
7. D. O‘roqov, A. Sharopov. O‘zbekiston tarixidan universal qo‘llanma. T.: Akademnashr, -2013. –B. 90.
8. Шохистахон Улжаева. Амир Темур давлат бошкаруви. Т.: Akademnashr, -2017. –Б. 22.